

PRIKAZI

Miloš Macura (urednik)
NASELJA I STANOVNIŠTVO
OBLASTI BRANKOVIĆA 1455. GODINE
SANU i JP „Službeni glasnik”, Beograd, 2001, str.793

U izdanju Srpske akademije nauka i umetnosti i Javnog preduzeća „Službeni glasnik”, za Prvi milenijumski medjunarodni sajam knjiga u Beogradu, oktobra 2001. godine objavljena je studija *Naselja i stanovništvo Oblasti Brankovića 1455. godine.*

Studija je rezultat desetogodišnjeg istraživanja turskog katastarskog popisa iz 1455. godine. Istraživanjem je rukovodio Miloš Macura, koji je i sam istražio dve od šest tematskih oblasti, dok su preostale četiri istražili Relja Novaković, Mirjana Bobić, Miroslav Rašević i Milica Grković. Rezultati istraživanja tematskih celina dopunjeni su prilogima – studijama autora Nikole Tasića, Marine Šuput, Olge Zirojević, Miloša Jovanovića, Ljiljane Popović, Gordane Tomović, Jasminke Cvejić, Mirka Kovačevića, Miladina Kovačevića, Budimira Pavlovića i Ane Miljković. Statističku obradu i kontrolu podataka obavio je Miloš Jovanović, kartografsku obradu i izradu karata Ljiljana Popović, a izbor fotografija izvršio je Miodrag Jovanović.

Oblast Brankovića

Oblast Brankovića, prema popisu iz 1455. godine ne obuhvata čitavu državu Vuka Brankovića, pogotovo ne iz doba kada je bila u zenitu svog postojanja. Po usvojenoj popisnoj definiciji, ova oblast pokriva Kosovo, sa manjim izuzecima, i sa nevelikim graničnim delovima današnje Crne Gore, Raškog okruga i Toplice, kako se u studiji navodi, a locirana je u centru zapadnog dela Balkanskog poluostrva, oivičena Šar-planinom, Kopaonikom i planinama srednje visine. Karakteriše je disperzija naseljenosti, ali i prostori unutar nje koji joj ne pripadaju zbog kriterijuma hasovsko-timarske organizacije, koja nije nužno vodila računa o teritorijalnoj povezanosti. Oblast Brankovića zahvatala je sedam nahija i jedan vilajet sa ukupno 177 hasova i timara.

O metodologiji

Glavni izvor podataka bio je *Defter za Vukovu oblast*, (kako glasi prevod turskog naslova ovog dela), pohranjen u Arhivu Predsedništva vlade u Istanbulu, čiji se mikrofilm nalazi u Orijentalnom institutu u Sarajevu u kome je preveden i objavljen u dve knjige serije *Monumenta turcica*. Ove knjige objavljene su na turskom i srpskohrvatskom jeziku, a obe su za štampu pripremili Hamid Hadžibegović, koji je napisao i uvodni komentar o defteru, Adem Handžić i Ešref Kovačević, dok je glavni urednik bio Hazim Šabanović.

Motivisan potrebom da sazna veličinu naraslog carstva, ubrzo posle osvajanja Carigrada (1453), sultan Mehmed II, tada već nazvan Osvajač, naredio je da se popišu svi posedi naraslog carstva. Rezultati popisa, važni ne samo zbog evidencije, već i zbog toga što su odslikavali ustrojstvo osmanskog feudalizma, bili su izloženi u posebnim popisnim knjigama – defterima. Za područje stare srpske države pronadjena su tri deftera, i to:

- 1) Pojedinačni popis carskih hasova u vilajetima Zvečanu i Nikšiću, hasovi velikog vezira i rumelijskog beglerbega u vilajetima Skoplju i Jeleču tzv. Oblast Brankovića i u vilajetu prizrenska Bistrica kao i detaljan popis skopskog i tetovskog vilajeta (verovatno aprila 1455);
- 2) Zbirni popis hasova krajišta Isa-bega Ishakovića i timara njegovih ljudi u vilajetima Jeleču, Zvečanu, Nikšiću, Hodidjedu, Sjenici, Rasu, Skoplju i Tetovu (9–18. maja 1455);
- 3) Pojedinačni popis tzv. Oblasti Brankovića, završen krajem juna 1455. godine.

Podaci u defteru izloženi su prema sledećoj šemi, koja je po potrebi menjana i prilagođavana posebnim situacijama:

Naziv

Has odnosno timar

Ime nosioca feudalne povlastice

Pravni osnov povlastica

Obaveze u vojnom pohodu lične i u pratećem ljudstvu

Selo

Naziv

Broj kuća, udovica i neoženjenih

Starešina kuće

Ime i eventualno bliže porodične, statusne i profesionalne oznake

Obaveze davanja sela

Za svaki proizvod pojedinačno u vrednosti ili količini

Ukupan prihod u akčama

Zbirni podaci se odnose na sedam nahija i vilajet Prištinu, Oblast kao celinu i eventualno na pojedinačna sela. Ukršteni podaci raspoloživi su za 177 hasova i timara, 599 aktivnih, a pored toga i desetine opustelih i bataljenih sela, skupina ličnih imena koja su razvrstana na 25000 muških imena i 800 ženskih o kojima gotovo da ne postoje ranije informacije. Statistička i kartografska obrada popisne gradje otvorile su velike mogućnosti, unapredjujući pri tome i same naučne metode i postupke.

Do novog znanja o stanju i prilikama u Oblasti Brankovića, sredinom XV veka, nakon pada Novog Brda, poslednje srpske tvrđave na području Kosova, autori su došli primenjujući metode i postupke iz nekoliko disciplina društvenih nauka, uz korišćenje savremene računarske tehnike, izradom sistema karata i kartograma, komparativnih rečnika naselja odgovarajućeg sadržaja, primenom demografskih modela, sociometrijskih šema, lingvističkih postupaka i slično.

Uopšte, u metodološkom pogledu, stavljen je naglasak na povezivanje ondašnjih kategorija i termina sa savremenim, na masovnu primenu statističkih i kartografskih metoda u celini i, posebno, na uskladjivanju kvantitativnih i kvalitativnih izraza. Uz svako proučavano područje data su iscrpna obaveštenja o podacima popisa i o metodama i postupcima koji su korišćeni, što primenjenoj metodologiji daje posebno obeležje i kvalitet.

Tematska područja

Ostvarena koncepcija popisa, kojom je trebalo da se uspostavi potpuna evidencija feudalnih prava i obaveza, pružila je bogatu sadržinu za saznavanje prilika u sledećim tematskim kompleksima:

- 1) Istorijsko-geografske prilike
- 2) Naselja i naseljenost
- 3) Kuće porodice i zadruge
- 4) Demografske prilike i stanovništvo
- 5) Osmanski feudalizam
- 6) Antroponimija i toponimija

Istorijsko-geografske prilike Oblasti, sa podacima o prirodnim uslovima važnim za upoznavanje naseljenosti i privrednog i društvenog stanja, istražio je Relja Novaković. Uvid u sadržaj istraženih jedinica ovog tematskog područja upućuje na zaključak o svestranosti i sveobuhvatnosti saznanja, ne samo istorijsko-geografskih, već i privredne strukture i prirodnih činilaca i delatnošću čoveka stvorenih uslova.

"Dodaci i njihovo korišćenje" – a odnose se na: selo kao ključni podatak; naseljena mesta, podatke o hasovima i timarima i problem nahija i vilajeta Priština – prva je jedinica koja otkriva da je u Oblasti Brankovića ključnu ulogu imalo selo. Ostale istraživane jedinice obradjene su sledećim redom i sadržinom koja ih čini:

- O nahijama i vilajetu ukratko
  - položaj i prostiranje nahija
  - lena, sela i domaćinstava u nahijama
  - Distribucija sela u nahijama po veličini i ekonomskoj snazi
  - Iregularne pojave u nahiji Topolnica
- Problem ubiciranja naselja
  - Rad Orijentalnog instituta u Sarajevu
  - Doprinos Pešikana i Novakovića
  - Doprinos Ivanovića i Popovićeve
  - Konačni rezultati
- Karte i grafikoni
  - Problem karata i kartograma
  - Geografske karte
  - Tematske karte i kartogram
  - Teme feudalnih lena
  - Skice sela
- Položaj i prostiranje Oblasti
- Geografske karakteristike
  - Reljef
  - Vodni pokrivač i šume
  - Biljni pokrivač i poljoprivreda
  - Zbirni pogled
- Privredna struktura
  - Struktura privrede prema popisu
  - Ratarstvo, voćarstvo i vinogradarstvo
  - Ostala poljoprivredna proizvodnja
  - Neagrarni pogoni i domaća prerada
  - Raspored privredne strukture u prostoru
  - Prirodni i radom stvoreni uslovi

Sve što je u ovom tematskom području razmotreno predstavljalo je povoljnu prirodnu kombinaciju faktora potrebnih za život i rad čoveka. Na prirodne uslove čovek je delovao radom, menjao ih, naseljavao prostore, oplemenjivao sredinu i istovremeno i sam razvijao svoje intelektualne i radne sposobnosti upotpunjavajući i osvajajući znanja i stičući stvaralačka iskustva. Promene su se odvijale i u samom stanovništvu, stabilizacijom najvažnijih demografskih varijanti – smrtnosti, radjanja, starosnoj strukturi – i laganom rastu. Za prilike u Oblasti Brankovića, sredinom XV veka – zadivljujuće.

Naselja i naseljenost je drugo tematsko područje koje je, kao i temu *Osmanski feudalizam Oblasti*, obradio Miloš Macura. Bogatstvo podataka objavljenih u defteru pružilo je mogućnost autoru da utvrdi četiri fundamentalne osobine rajinske naseljenosti Oblasti Brankovića. Prvo, ustanovljeno je da je na popisnom području postojao veliki broj naselja i da su ona imala razudjene društvene, demografske i ekonomske funkcije. Drugo, zaključeno je da je sedentarna naseljenost bila ustaljena u Oblasti znatno pre popisa i da se, kao takva, održavala kroz vekove, što je ukazivalo na povoljnost geografskog faktora, na značajnu aktivnost ljudskog faktora i na njihovu međusobnu prilagodljivost. Treće, primećeno je da su mnoga od tih naselja dugotrajna. Četvrto, uočeno je da su mnoga naselja uništena ili oštećena tokom decenijama dugog osvajanja Kosova i turske okupacije.

Nalazi do kojih se došlo saopšteni su u okviru sledećih jedinica:

- Podaci i njihovo korišćenje
- Sistem naselja u Oblasti
  - Elementi sistema
  - Geografske karakteristike sistema
  - Kuća kao objekat i deo sistema
  - Trajnost sistema i naseljenosti
- Funkcionalna organizacija naseljenosti
  - Novakovićeva kategorizacija
  - Kategorije naselja prema popisu
  - Pitanje neagrarnih naselja
- Vrste i osobine sela
  - O čemu popis govori, a o čemu ćuti
  - Broj i veličina sela
  - Patuljasta sela
  - Mala sela
  - Sela srednje veličine
  - Velika sela
- Multiplicitet funkcije sela
  - Demografska funkcija
  - Privredna funkcija
  - Socijalna funkcija
  - Funkcija vere i duhovnosti
  - Pitanje reprodukovanja i kontinuiteta
- Sela vojnučkih zavaida
  - Zavaidi vojnika u Oblasti
  - Vojnici na hasovima Ilijas-bega
  - Vojnici na hasovima Muhamed-bega
  - Ostali tragovi vojnučkog prisustva
- Opustela sela i mezre
  - Opustela sela po popisu

- Naseljene mezre
- Mezre
- Novo Brdo i trgovi
- Gradovi i trgovi u Oblasti
- Tvrđjava Novo Brdo s podgradjem
- Vučitrn, Dolče i Obica
- Crkve i manastiri
- Popisane crkve
- Hipoteze o parohijama
- Manastiri i opusteli manastiri
- Eksterni podaci
- Razaranje i oštećenja
- Mezre i opustele mezre
- Problem strukture aktivnih sela
- Novo Brdo i tri trga
- Crkve i manastiri
- Ukupan pogled na štete

U Oblasti Brankovića bilo je 692 naselja. Njihov pregled po nahijama i kategorijama sadrži tabela koja sledi:

Nahija	Aktivna sela	Opustela sela	Naseljene mezre	Mezre	Gradovi i trgovi	Aktivni manastiri	Opusteli manastiri	Crkve	Svega
Trgovište	5							1	6
Klopotnik	40	2					1		43
Dolci	17				2	1			20
Morava	121	1	1	3	1	1			128
Vučitrn	118	6		8		2		4	138
Topolnica	43	23		8	1	1	1		77
v.Priština	45	1							46
Lab	210	9	3	9		2		1	234
Ukupno	599	42	4	28	4	7	2	6	692
Struktura (%)	86,6	6,1	0,6	4,0	0,6	1,0	0,2	0,9	100,0

Detaljno analizirajući sistem naselja autor ovog tematskog područja je spoznao i objasnio suštinu života u Oblasti pod osmanskim feudalizmom i njegovo opstajanje. U ovom tematskom području nisu mogla biti izbegnuta ni oštećenja koja obavezno prate ratne kataklizme. O njima autor kaže:

"Oštećenja naseljenosti koja su se mogla ustanoviti zaista su bila količinski ogromna, po kvalitetu teška, a u ljudskom pogledu tragična. Stradalo je stanovništvo koje je tokom decenija naseljavalo predele oblasti Brankovića. Stradala su materijalna dobra, čiji obim možemo samo zamisliti. Stradale su država i crkva, sa svojim institucijama, o čemu ovde nije bilo pomena. Menjao se oblik i lik privrede i prirode, ali pored svih razaranja i oštećenja, u turskom popisu iz 1455. zabeleženo je stanje koje je bilo po mnogo čemu

zadivljujuće. Pored svega što se desilo, život se održavao i davao je lepotu prostoru i prirodi u kojima je i dalje tekao".

Mirjana Bobić je autor teme *Kuće, porodice i zadruga*, kao bitne mikrosocijalne zajednice. Sadržaj ove teme čine sledeće jedinice:

- Podaci u defteru
  - Kuća kao osnovna grupna jedinica
  - Starešina kao predstavnik kuće i druga lica
  - Poreski i rodbinski kriteriji
  - Osnovne kategorije
- Kućne zajednice prema defteru
  - Udovičko stanovništvo
  - Kategorija kuća
- Srodnički odnosi
  - Inokosna i zadružna porodica
  - Varijeteti kućnih zajednica
  - Porodične prilike u nahijama
  - Tipovi zajednica po naseljima
  - Glavni tipovi kućnih zajednica
- Zaključna razmatranja

U srpskom-rajinskom delu analizirane su sve četiri osnovne grupe porodičnih zajednica, a rezultate pokazuje sledeći pregled:

- inokosne zajednice – 5705 odnosno 57,11%
- očinske zajednice – 1018 odnosno 10,19%
- bratske zajednice – 3130 odnosno 31,34%
- rodjačke zajednice – 136 odnosno 100%
- svega – 9989 odnosno 100%

Analiza je dopunjena sociogramima koji su upotpunili identifikaciju brojnih varijeteta kućnih zajednica, odnosno porodičnih prilika.

Iako u to doba demografske prilike nisu bile shvaćene kao takve, niti su bile stvar nauke i administracije, u tematskom području *Demografske prilike i stanovništvo*, autora Miroslava Raševića, procenjeni su osnovni demografski parametri na bazi modela, većim delom strukturnih nego dinamičkih. Rezultati su saopšteni obradom sledećih jedinica:

- Izvori o stanovništvu u turskom popisu
- Društveni, zdravstveni i demografski uslovi
- Procena demografskih parametara za 1455. godinu
  - Ukupan broj stanovnika
  - Starosna i polna struktura
  - Natalitet i mortalitet
- Muško stanovništvo prema zanimanju i etničkom, migracionom i socijalnom statusu

- Zanimanja
- Prostorni raspored zanimanja
- Migracione karakteristike
- Etničke karakteristike
- Socijalna obeležja
- Zaključna razmatranja

Procenjen broj stanovnika u Oblasti Brankovića 1455. bio je 67500, dok procene ostalih obeležja stanovništva pokazuju da je stopa nataliteta bila niska i po svemu sudeći negativna, populacija u celini izrazito mlada, struktura muškog stanovništva prema zanimanju, etničkoj pripadnosti i migracionom i socijalnom statusu pokazala je visoku homogenost, postojali su viškovi ženskog stanovništva, veći broj neoženjenih muškaraca i druge deformacije pojedinih karakteristika izazvane neredovnim prilikama.

Opšti zaključak procene stanovništva Oblasti Brankovića govori o tome da je demografska situacija bila slična većini populacija na Balkanu tog vremena, kao i da je smanjenje demografskog potencijala najnepovoljnija karakteristika razvitka hrišćansko-rajinskog stanovništva.

Sadržaj tematskog područja *Osmanski feudalizam*, autora Miloša Macure čini:

- Izvor i upotreba podataka
- Opšti pogled na spahijski sistem u Oblasti
  - Akteri u sistemu
  - Uspostavljanje spahijskog sistema
  - Ključni odnosi
- Struktura spahijskog sistema
  - Rekapitulacija podataka
  - Struktura sistema
  - Elementi sistema
  - Realan izraz strukture
  - Varijeteti feudalnih odnosa
  - Ekonomske razlike i ulaganje u vojnu silu
  - Četiri konstatacije
- Hasovi i timari
  - Četiri hasa u Oblasti
  - Timari kao masovni oblik
  - Timari i sela
- Timarnici
  - Populacija timarnika
  - Gulami i hizmečari
  - Timarnici – hrišćani
  - Ostale grupe timarnika
- Titulus possessions

- Pravni osnov
- Nerasporedjeni timari
- Preneseni – tahvil timari

Defter sa podacima opštinskog popisa Oblasti Brankovića omogućio je uvid u organizaciju, strukturu i odnose, kao i način funkcionisanja osmanskog feudalizma u ekspanziji. Pošto je Oblast Brankovića bila nevelika pokrajina na periferiji osmanske države u njoj nije bilo vrhova sistema i nekih pratećih institucija poput vakufa i sličnog, centralni odnosi su se ukrštali u hasovima i timarima, mada se iz podataka u defteru jasno vidi da postoje četiri glavna aktera sistema, koji ga pokreću i koji mu određuju karakter. To su: sultan kao predstavnik države i sizeren, spahije, timarnici i viši red kao vazali i povlašćena klasa, hrišćanska raja kao proizvođač i vojnici koji su obavezni da učestvuju u ratnim pohodima carstva.

Poslednje tematsko područje *Antroponimija i toponimija*, autora Milice Grković, zaokružuje saznanja o naseljima i stanovništvu Oblasti Brankovića 1455. godine. Veoma detaljnim proučavanjem imena svih kategorija lica i svih varijeteta ličnih imena i toponima naseljenih mesta i drugih kategorija došlo se do značajnih saznanja o jeziku, etnicitetu i kulturnoj istoriji naroda budući da imena prate istoriju, govore o promenama i prate dubine tragova onoga što se skriva u biću naroda.

Sadržaj ovog poglavlja potvrđuje svestranost proučavanja:

- Turski popis kao izvor
- Karakteristike antroponimije
- Muška imena slovenskog porekla
  - Složena imena
  - Izvedena imena
  - Hipokoristici na -A, -E, -O
  - Osnove za gradjenje imena
  - Imena s negacijom
  - Imena s prefiksima
  - Imena od participa
- Semantika muških imena slovenskog porekla
  - Srodstvena terminologija u imenima
  - Teoforna imena
  - Isticanje fizičkog izgleda i lepote
  - Isticanje duševnih osobina
  - Imena kao simbol zdravlja i dugovečnosti
  - Imena kao zaštita od bolesti i od radjanja
  - Ružna imena kao zaštita od zla
  - Anatomska leksika u imenima
  - Imena po vremenu i mestu radjanja
  - Imena po životinjama

- Imena po pticama
- Zaključne napomene o muškim imenima slovenskog porekla
- Neslovenska muška imena
  - Kalendariska imena
  - Ostala strana muška imena
  - Prevedena imena
  - Nejasna i nepoznata imena
- Ženska imena
  - Složena imena
  - Osnove ženskih imena
  - Izvedena imena
  - Hipokoristici na -A
  - Semantika ženskih imena
  - Kalendariska imena
  - Ostala strana imena
  - Determinacije uz ženska imena
- Imena ljudi s posebnim statusom ili zanimanjem
  - Imena sveštenika i njihovih srodnika
  - Imena kaludjera
  - Imena zanatlija, čobana i doseljenika
- Neke karakteristike prvospomenutih i drugospomenutih imena
  - Determinacija uz imena poreskih obveznika
  - Odnos prvospomenutih i drugospomenutih imena
  - Odnos prvospomenutih i drugospomenutih imena po nahijama
- Imena feudalaca
  - Imena kao pokazatelji verske pripadnosti spahija
  - Imena kao pokazatelji zavičajnog porekla
  - Imena kao pokazatelj etničkog porekla
  - Imena vojnih lica u tvrđjavi Novo Brdo
- Karakteristike toponimije
- Imeničke osnove u toponimiji
  - Zemljopisni termini u toponimiji
  - Hidrografija u toponimiji
  - Toponimi po sastavu terena
  - Fitonimi u toponimiji
  - Zoonimi u toponimiji
  - Toponimi kao odraz ljudske delatnosti i života
  - Toponimi po rodbinskim terminima
  - Toponimi po zanimanjima
  - Toponimi po društvenom položaju i dostojanstvu
  - Sakralni objekti u toponimiji
  - Etnonimi u toponimima
- Toponimi antroponimijaskog porekla
  - Toponimi od posesivnog prideva antroponima i geografskog termina
  - Toponimi od posesivnog prideva antroponima i hrišćanskih termina
  - Toponimi od posesivnog prideva antroponima koji su izgubili regens

- Toponimi od imena izvedenih pomoću toponimijskih sufiksa
- Toponimi patronimijskog porekla
- Antroponimi u funkciji toponima
- Pridevske, glagolske i druge vrste reči u toponimima
- Određjivanje položaja
- Određjivanje veličine
- Određjivanje oblika
- Određjivanje boje
- Određjivanje osobina vode i zemlje
- Pokazatelj individualne procene
- Glagolske osnove u toponimiji
- Predlozi u toponimima
- Strukturalna analiza toponima
- Toponimi bez sufiksa
- Sufiksarno gradjenje toponima
- Prefiksarno gradjenje toponima
- Prefiksarno-sufiksarno gradjenje
- Toponomastičke složenice
- Dvočlane toponomastičke sintagme
- Tročlani toponimi
- Zaključne napomene

Studija *Naselja i stanovništvo Oblasti Brankovića 1455. godine* nije samo odslikala i objasnila prilike u Oblasti sredinom XV veka nego je obogatila istorijsku demografiju, metodologiju društvenih nauka i kulturnu baštinu. Zato je njena vrednost višestruka i univerzalno značajna.

Ana Gavrilović